

Adam Bartczak

Obrona ważności małżeństwa w perspektywie poszukiwania prawdy o małżeństwie w czynnościach obrońcy węzła małżeńskiego

Ius Matrimoniale 14 (20), 155-169

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Adam Bartczak

OBRONA WAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA W PERSPEKTYWIE POSZUKIWANIA PRAWDY O MAŁŻEŃSTWIE W CZYNNOŚCIACH OBROŃCY WĘZŁA MAŁŻEŃSKIEGO

Każdy proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa dąży przede wszystkim do ukazania prawdy o danym małżeństwie. Uczestniczące w tymże procesie osoby, zgodnie z przynależną każdej rolę, wspólnie uczestniczą w poszukiwaniu prawdy dotyczącej danego małżeństwa. Prawda ta, oparta na nauce Kościoła odnośnie małżeństwa, dopuszcza możliwość, iż małżeństwo to od samego początku nie zaistniało lub zostało zawarte nieważnie. Udowodnienie zatem nieważności małżeństwa jest obaleniem domniemania uznającego każdy związek za ważnie zawarty, zgodnie z kan. 1060 KPK.

Poszukiwanie prawdy obiektywnej o danym małżeństwie zakłada zagwarantowanie stronom procesowym ich prawa do obrony. Gwarancje te dają bowiem możliwość poznania wszystkich aspektów sprawy i wpisują się w szeroko rozumiane prawo do sprawiedliwego procesu. W kontekst owej dążności wszystkich uczestników procesu do określenia prawdy obiektywnej o danym małżeństwie wpisuje się również obrońca węzła małżeńskiego, jako obrońca nierozzerwalności małżeństwa, a zatem obrońca dobra publicznego, jakim jest małżeństwo.

1. Konstytucja *Dei miseratione* Benedykta XIV

Papież Benedykt XIV od początku swojego pontyfikatu bardzo dokładnie zajął się sprawą zaniku autorytetu i powagi instytucji małżeństwa. Dlatego też, oprócz konstytucji, encyklik czy innych listów wydanych przez siebie, dążył do tego, by zapewnić obronę małżeństwu bezpośrednio z urzędu. Na mocy Konstytucji Apostolskiej *Dei miseratione* z 3 listopada 1741 r., papież Benedykt XIV ustanowił urząd obrońcy węzła małżeńskiego i zreformował proces małżeński¹. Miał

¹ Por. Benedictus XIV, *Dei miseratione* z dnia 3 listopada 1741 r., w: P. Gasparii, *Codicis Iuris Canonici Fontes*, vol. I, Romae 1923, s. 695-701.

być to ratunek i zabezpieczenie małżeństwa jako dobra publicznego, szczególnie w stosunku do jego jedności, nierozzerwalności i wreszcie sakramentalności.

Faktem zatem stało się stworzenie nowej instytucji, która z ramienia Kościoła miała bronić małżeństwa. Do tego czasu jedyną osobą, która w imieniu Kościoła i w obronie praw oraz instytucji dobra publicznego brała udział w procesach kościelnych był sędzia. Teraz, aby bronić nierozzerwalności i świętości małżeństwa ustanawiano urząd obrońcy małżeństwa (*defensor matrimonium*). Była to bardzo ważna decyzja papieża, o czym świadczy fakt, iż instytucja ta została powołana do życia na mocy dokumentu Stolicy Apostolskiej najwyższej rangi².

Od tego czasu w każdej diecezji miał istnieć urząd obrońcy małżeństwa. Powoływać go miał sam ordynariusz diecezji. Papież określił w konstytucji przymioty osoby, która taki urząd miałaby pełnić. Zalecał, aby była to osoba wykształcona, odznaczająca się wiedzą w dziedzinie prawa kanonicznego oraz charakteryzująca się uczciwością. Nie została określona konkretnie przynależność stanowiska. Tym samym urząd ten, zgodnie z Konstytucją Benedykta XIV, mogła pełnić zarówno osoba świecka jak i duchowna. Papież zaznaczył jednak, iż o ile jest to możliwe, urząd ten powinna pełnić osoba duchowna. Wskazanie konkretnych przymiotów obrońcy małżeństwa było niezwykle ważne z tego względu, iż obrońca miał bronić nierozzerwalności węzła małżeńskiego w każdym procesie małżeńskim toczącym się w trybunale³.

Ustanowienie urzędu *defensor matrimonium* było z pewnością wypełnieniem luki, jaka istniała przez wiele lat. Od czasu Konstytucji Benedykta XIV Kościół miał swojego urzędowego przedstawiciela w obronie małżeństwa jako dobra publicznego⁴. Obrońca ten

² Por. Benedictus XIV, dz. cyt.: „§ 5. motu proprio, certa scientia, ac matura deliberatione Nostris, deque Apostolicae potestatis plenitudine”.

³ Tamże: „§ 5. Quod vero ad ordinem, et seriem iudiciorum in causis matrimonialibus pro debita, et congrua eorum terminatione, servandum spectat: motu proprio, certa scientia, ac matura deliberatione Nostris, deque Apostolicae potestatis plenitudine hac Nostra in perpetuum valitura sanctione constituimus, decernimus, ac iubemus, ut ab omnibus, et singulis Locorum Ordinariis in suis respective Dioecesisibus persona aliqua idonea eligatur, et si fieri potest ex Ecclesiastico coetu, iuris scientia pariter, et vitae probitate praedita, quae Matrimoniorum Defensor nominabitur, cum facultate tamen eam suspendendi, vel removendi, si iusta causa adfuerit, et substituendi aliam aequae idoneam, et iisdem qualitatibus ornatam; quod etiam fieri poterit, quotiescumque persona ad Matrimoniorum defensionem destinata, cum se occasio agendi obtulerit, erit legitime impedita”.

⁴ Tamże: „§ 7. Et demum Defensoris huiusmodi persona, tanquam Pars necessaria, ad iudicii validitatem...”.

miał pełnić swój urząd nawet wtedy, kiedy obie strony brały udział w procesie. Tym samym rolą obrońcy małżeństwa miało być działanie wszelkimi możliwymi sposobami, przewidzianymi przez prawo, zmierzające do przeciwdziałania orzeczenia nieważności małżeństwa. Innymi słowy, obrońca miał bronić ważności małżeństwa⁵.

Aby funkcję tę dobrze wypełnić, musiał on być wzywany do wszystkich czynności, jakie były podejmowane w procesie sądowym. Tym samym, zgodnie z konstytucją, musiał być obecny w czasie przesłuchania świadków. Zawsze, obojętnie w jakiej formie, ustnie bądź pisemnie, był zobowiązany podejmować czynności, które w jego mniemaniu miały dążyć do wykazania, iż dane małżeństwo zostało ważnie zawarte⁶.

Kolejną nowością wprowadzoną do procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa było wnoszenie apelacji od wyroków *pro nullitate matrimonii*. Zamyśl Prawodawcy szedł w tym kierunku, aby wyrok sądu niższej instancji był rozpatrywany na szczeblu wyższym. Decyzja mogła być oczywiście różna. Trybunały wyższej instancji miały bądź to potwierdzić ostatecznie wyrok wcześniejszy, bądź go zaniegować. Tym samym nastąpił koniec epoki, gdzie wyrok sądu I instancji był wyrokiem stanowczym. Odtąd dopiero potwierdzenie wyroku *pro nullitate matrimonii* przez trybunał wyższego stopnia jurysdykcyjnego oznaczało wyrok prawomocny⁷. Osobą, która miała apelować

⁵ Tamże: „§ 7. Et demum Defensoris huiusmodi persona, tanquam Pars necessaria, ad iudicii validitatem, et integritatem censeatur, semperque adsit in Iudicio sive unus ex Coniugibus, qui pro nullitate Matrimonii agit, sive ambo, quorum alter pro nullitate, alter vero pro validitate in iudicium veniant. Defensor autem, cum ei munus huiusmodi committetur, iuramentum praestabit fideliter officium suum obeundi, et quotiescumque contigerit, ut in iudicio adesse debeat pro alicuius Matrimonii validitate tuenda, rursus idem iuramentum praebebit: quaecumque vero, eo non legitime citato aut intimato, in iudicio peracta fuerint, nulla, irrita, cassa declaramus, ac pro nullis, cassis, ac irritis haberi volumus, perinde, ac si citata, et intimata non esset ea Pars, cuius citari intererat, et quam, iuxta legum, et canonum praescripta, ad legitimam iudicii validitatem, citari, aut intimari omnino necessarium erat.”

⁶ Tamże: „§ 6. Ad officium autem Defensoris Matrimoniorum huiusmodi, ut supra electi, spectabit, in iudicium venire, quotiescumque contigerit, matrimoniales causas super validitate, vel nullitate coram legitimo Iudice disceptari, eumque oportebit in quolibet actu iudiciali citari, adesse examini testium, voce et scriptis Matrimonii validitatem tueri, eaque omnia deducere, quae ad Matrimonium sustinendum necessaria censebit”.

⁷ Tamże, s. 698-699: „§ 9. Appellatione a prima Sententia pendente, vel etiam nulla, ob. malitiam, vel oscitantiam, vel collusionem Defensoris, et Partium, interposita, si ambo, vel unus ex Coniugibus novas nuptias celebrare ausus fuerit, volumus, ac decernimus, ut non solum serventur, quae adversus eos, qui Matrimonium contra interdictum Ecclesiae contrahunt, statuta sunt, praesertim, ut invicem a cohabitatione separentur, quoadusque altera Sententia super nullitate emanaverit, a qua intra decem dies non sit appellatum, vel appellatio interposita deserta deinde fuerit.” Również na innym miejscu „§ 11. Instructo autem in hunc modum iudicio, si se-

od wyroku *pro nullitate matrimonii* miał być właśnie obrońca małżeństwa. Należało to do jego szczególnych obowiązków⁸.

Na koniec należy zaznaczyć, iż wszystkie przepisy, które znalazły się w konstytucji *Dei miseratione*, miały od tego czasu odnosić się także do sądów wyższych instancji, w tym do trybunałów rzymskich łącznie⁹.

2. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r.

Prawodawca w poszczególnych kanonach Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. zawarł przepisy dotyczące urzędu obrońcy węzła małżeńskiego¹⁰. To co najważniejsze, Prawodawca w kan. 1586 KPK¹¹ 1917 wskazał na konieczność ustanowienia w diecezji obrońcy węzła (*defensor vinculi*)¹¹. Określił też do jakich spraw miał być on powoływany. Są wśród nich również sprawy małżeńskie. Zgodnie z kodeksem, obrońca węzła winien być ustanowiony w trzech rodzajach spraw małżeńskich. Są nimi: sprawy o stwierdzenie nieważności

cunda Sententia alteri conformis fuerit, hoc est, si in secunda, aequae ac in prima, nullum ac irritum matrimonium iudicatum fuerit, et ab ea Pars, vel Defensor pro sua conscientia non crediderit appellandum, vel appellationem interpositam prosequendam minime censuerit: in potestate, et arbitrio Coniugum sit novas nuptias contrahere; dummodo alicui eorum, ob aliquod impedimentum, vel legitimam causam id vetitum non sit⁷.

⁸ Tamże, s. 698: „§ 8. Itaque si a Iudice pro Matrimonii validitate iudicabitur, et nullus sit, qui appellat, ipse etiam ab appellatione se absteineat; idque etiam servetur, si a Iudice secunde instantiae pro validitate Matrimonii fuerit iudicatum, postquam Iudex primae instantiae de illius nullitate Sententiam pronunciauerat; sin autem contra Matrimonii validitatem Sententia feratur, Defensor inter legitima tempora appellabit adhaerens Parti, quae pro validitate agebat; cum autem in iudicio nemo unus sit, qui pro Matrimonii validitate negotium insinat, vel si adsit, lata contra eum Sententia, iudicium deseruerit, ipse ex officio ad superiorem Iudicem provocabit⁷.”

⁹ Tamże, s. 697: „§ 13. Quod causas vero, quae Romae disceptande sunt, cum earum cognitio in prima instantia ad S.R.S. Cardinalem in praefata Urbe, eiusque Suburbis, et Districtu Vicarium nostrum in Spiritualibus pro tempore spectet; mandamus, ac iubemus, ut omnia, et singula, quae in aliis causis extra Romanam Curiam pertractandis praescripta fuerunt, nempe ut iudicium peragatur, citato, et audito Defensore Matrimonii ab eodem Cardinali Vicario deputato, aliaque, ut supra, omnino seruentur. Tum etiam in aliis causis, quae in prima instantia, ex consensu Partium, vel in secunda, per appellationem ad Sedem Apostolicam, omissi medio, interpositam, vel in tertia, Romam deferuntur;” Także w innym miejscu „§ 14. (...) unica Sententia super eadem nullitate pronuntiata minime sufficiat ad tribuendam liberam Coniugibus facultatem novas nuptias contrahendi⁷.”

¹⁰ Por. KPK z 1917 r. odwołuje się do urzędu obrońcy węzła małżeńskiego w następujących kanonach: 1586-1590, 1613-1614, 1672, 1709, 1745, 1759, 1773, 1786, 1793, 1830, 1841, 1850, 1856, 1863, 1874, 1879, 1897, 1967-1969, 1981, 1984, 1987, 1990-1992, 1996, 1998.

¹¹ Por. kan. 1586 KPK¹¹ 1917: „Constituatur in dioecesi promotor iustitiae et defensor vinculi: ille pro causis, tum contentiosis in quibus bonum publicum, Ordinarii iudicio, in discrimen vocari potest, tum criminalibus; iste pro causis, in quibus agitur de vinculo sacrae ordinationis aut matrimonii⁷.”

małżeństwa, postępowanie o rozwiązanie małżeństwa niedopełnionego i wreszcie sprawy, w których przyjęto postępowanie skrócone¹².

Urząd obrońcy węzła w kodeksie z 1917 r. wzoruje się dokładnie na swoim pierwowzorze i jak to było w zamyśle Prawodawcy, ma bronić sakramentalnej nierozzerwalności małżeństwa. Skoro tak, to tenże Prawodawca do skutecznej aplikacji swojej normy musiał wyposażyć defensora w odpowiednie prawa. Miały one gwarantować skuteczność w działaniach obrońcy. Do tych praw Prawodawca zaliczał: 1) prawo do wglądu do akt sprawy, 2) prawo do systematycznej wiedzy o przebiegu sprawy, 3) prawo stawiania wniosków, 4) prawo ostatniego głosu przed wyrokowaniem, 5) prawo do wynagrodzenia.

Oprócz praw, które przysługują obrońcy węzła małżeńskiego, równie istotne z punktu widzenia jego roli w procesie małżeńskim, były obowiązki określone przez Prawodawcę w KPK z 1917 r. Najważniejszym obowiązkiem, stojącym u podstaw urzędu obrońcy węzła małżeńskiego, była obrona małżeństwa. Prawodawca w kan. 1968 n. 3 KPK¹³ 1917 jednoznacznie stwierdzał, że obrońca miał obowiązek uczynić wszystko, co uzna za pożyteczne do zachowania małżeństwa¹³. Nie było to stwierdzenie nowe w porównaniu z Konstytucją *Dei miseratione* Benedykta XIV, gdyż już tam podstawowy obowiązek obrońcy został sformułowany niemalże identycznie¹⁴. Obowiązek ten, który łączył się z podstawowym zdaniem obrońcy w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, stał się tym samym pierwszorzędny wyznacznikiem treści samego pojęcia *defensor*. W myśl kodeksu, obrońca powinien wszelkimi sposobami starać się, by zaskarżone małżeństwo utrzymać w mocy¹⁵, a tym samym nie narażać go na rozwiązanie, a zwłaszcza bezprawne i lekkomyślne¹⁶.

Jak już zauważono, głównym obowiązkiem, a jednocześnie zadaniem obrońcy węzła małżeńskiego, w myśl norm KPK z 1917 r. była obrona ważności małżeństwa. Zadanie to jednak na przestrzeni

¹² Szerzej na ten temat patrz: S. Biskupski, *Sprawy z udziałem obrońcy węzła małżeńskiego*, „Ateneum Kapłańskie” 39 (1937) s. 276-281.

¹³ Por. kan. 1968 n. 3 KPK 1917: „Defensoris vinculi est: ... animadversiones contra matrimonii nullitatem ac probationes pro validitate aut pro consummatione matrimonii scribere et allegare, eaque omnia deducere, quae ad matrimonium tuendum utilia censuerit”.

¹⁴ Por. Benedictus XIV, dz. cyt., s. 697: „§ 6: ... cumque oportebit ... voce et scriptis Matrimonii validitatem tueri, eaque omnia deducere, quae ad Matrimonium sustinendum necessaria censebit”.

¹⁵ Por. I. Grabowski, *Procedura kanoniczna w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1938, s. 23.

¹⁶ Por. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne*, t. 2, dz. cyt., s. 482.

lat obowiązywania kodeksu z 1917 r. zaczęło ewaluować. Z czasem rolę obrońcy zaczęto postrzegać w kontekście poszukiwania prawdy obiektywnej o małżeństwie. Fundamentalne znaczenie, dla określenia zadań obrońcy węzła małżeńskiego w procesie małżeńskim, miała wydana w roku 1936 szczegółowa Instrukcja *Provida mater*¹⁷. Z analizy tekstu tejże instrukcji wynika jasno, że tak jak Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r., również i instrukcja określała główne zadanie obrońcy węzła jako obronę ważności związku małżeńskiego¹⁸. Instrukcja w wielu miejscach potwierdzała dotychczas obowiązujące przepisy, podkreślając aktywną rolę obrońcy w procesie, poczynawszy od nominacji na urząd¹⁹. W świetle Instrukcji *Provida Mater*, działalność obrońcy zaczynała się już od momentu wniesienia skargi przed sąd, kiedy to, gdy sprawa przyjęcia skargi do procesu nie była jednoznaczna, sędzia winien spytać obrońcę o jego opinię²⁰. Podobne konsultacje wymagane były w wielu miejscach procesu, m.in. przy wydawaniu wniosku o przyznanie strony prawa ubogich²¹; przy zawiązaniu sporu²²; przy niestawieniu strony pozwanej²³; gdy chodziło o ponowne przesłuchanie strony lub świadków²⁴; przy określeniu przedmiotu badania biegłego powołanego w sprawie²⁵; gdy chodziło o wznowienie postępowania dowodowego po wcześniejszym jego zamknięciu²⁶.

W myśl instrukcji *Provida mater*, przewodniczący, po przyjęciu skargi do procesu, przekazywał akta obrońcy węzła, aby ten przygotował pytania dla stron i świadków²⁷. Miał on możliwość powoła-

¹⁷ Por. Święta Kongregacja Sakramentów, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis de nullitate matrimoniorum* z dnia 15 sierpnia 1936, AAS 28 (1936) s. 313-362.

¹⁸ Por. S. Biskupski, *Obronca węzła w kanonicznym procesie małżeńskim*, Łódź 1937, s. 182.

¹⁹ Formułę powołania obrońcy na urząd przedstawia I. Benedetti, *Ordo iudicialis processus canonici instruendi*, Taurini 1938, s. 21-22.

²⁰ Por. J. Baron, *Przepisy o postępowaniu w sprawach o nieważność małżeństwa na podstawie instrukcji wydanej przez Kongregację dla Sakramentów dnia 15 sierpnia 1936 r.*, Sandomierz 1938, s. 23.

²¹ Por. art. 237 i n. Instrukcji z dn. 15. 08. 1936 r.

²² Por. art. 89 Instrukcji z dn. 15. 08. 1936 r.

²³ Por. J. Baron, dz. cyt., s. 29.

²⁴ Por. art. 107 Instrukcji z dn. 15. 08. 1936 r.

²⁵ Por. J. Baron, dz. cyt., s. 45.

²⁶ Por. art. 135 Instrukcji z dn. 15. 08. 1936 r.

²⁷ Por. art. 70-71 Instrukcji z dn. 15. 08. 1936 r.

nia także swoich świadków²⁸. Kiedy zaś cały materiał dowodowy został zebrany, obrońca był zobowiązany do przejrzenia akt, by dać odpowiedź przewodniczącemu w sprawie możliwości publikacji akt²⁹. Przy tej okazji i ewentualnej *causae discussione* Instrukcja w art. 180 § 2 wskazywała jednoznacznie, iż obrońca miał prawo do ostatniego głosu przed wydaniem wyroku. Było to ważne stwierdzenie, albowiem istniał w tym czasie w kanonistyce spór dotyczący konieczności powiadamiania strony o uwagach obrońcy. Wernz i Vidal,³⁰ a głównie Muniz, jak podaje Biskupski, stali na stanowisku, iż nie powinno się podawać do wiadomości stron głosu obrońcy węzła. Przeciwnie do sprawy tej odnosili się inni kanoniści, jak Gasparri³¹, Lanier³² czy Pocock³³. W ślad za nimi swoje stanowisko określił także S. Biskupski³⁴.

Na koniec wspomnieć należy o obowiązku apelacji obrońcy od wyroku uznającego małżeństwo za nieważnie zawarte, które w niniejszej Instrukcji zostało podtrzymane w art. 212 § 2. Co więcej, jak zauważył F. Roberti, obrońca musiał apelować w takim przypadku nawet wtedy, kiedy zostały przekroczone terminy prawne³⁵. Obowiązek ten był na tyle istotny³⁶, że zgodnie z art. 212 § 3 Instrukcji *Provida mater* apelacja wniesiona przez stronę nie zwalniała obrońcy węzła od obowiązku apelowania. Podobnie, gdy po dwóch zgodnych wyrokach stwierdzających nieważność małżeństwa, nadal istniały wątpliwości co do stanu sprawy, obrońca węzła małżeńskiego korzystając z uprzywilejowania spraw małżeńskich oraz ze względu na ich wyjątkowy charakter, miał moralny obowiązek apelacji³⁷.

Bez wątpienia dalszy rozwój prawa małżeńskiego i samego procesu małżeńskiego nastąpił pod wpływem myśli wypływającej z nauczania Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza Konstytucji *Gaudium et spes*. Zmiana rozumienia małżeństwa w odniesieniu do Kodek-

²⁸ Por. art. 123, art. 137, Instrukcji z dn. 15. 08. 1936 r.

²⁹ Zob. J. Baron, dz. cyt., s. 50.

³⁰ Zob. F. Wernz - P. Vidal, *Ius canonicum, De processibus*, t. 6, Romae 1928, s. 531.

³¹ Zob. P. Gasparri, *Tractatus canonicus de matrimonio*, t. 2, Romae 1932, s. 302.

³² Zob. H. Lanier, *Guide pratique de la procédure matrimoniale en droit canonique*, Paris 1927, s. 28.

³³ Zob. Ph. Pocock, *The Defender of the Matrimonial Bond*, London-Canada 1934, s. 70.

³⁴ Por. S. Biskupski, *Obrońca węzła*, dz. cyt., s. 182-183.

³⁵ Zob. F. Roberti, „Apollinaris” (1929) s. 516; cytuję za S. Biskupski, *Obrońca węzła*, dz. cyt., s. 187.

³⁶ Por. S. Biskupski, *Obrońca węzła*, dz. cyt., s. 187.

³⁷ Por. art. 221 § 1 i 2 Instrukcji z dn. 15. 08. 1936 r.

su Prawa Kanonicznego z 1917 r. dokonana przez Sobór Watykański II miała znaczący wpływ na rozpoczęty po soborze proces przygotowania nowego kodeksu³⁸. Istotny dla naszego tematu jest natomiast fakt, że po Soborze Watykańskim II zaistniała konieczność odniesienia obowiązującego prawa procesowego do założeń *Vaticanum II*. Szczególną rolę w tym względzie miało wydane przez papieża Pawła VI 28 marca 1971 r. Motu proprio *Causas matrimoniales*³⁹. Niezwykle istotne jest to, że w świetle Motu proprio Pawła VI zmianie uległa pozycja obrońcy węzła małżeńskiego w procesie małżeńskim. I tak pozostały w mocy główne obowiązki obrońcy, jakimi są sporządzenie uwag przedwyrokowych oraz apelacja od pierwszego wyroku stwierdzającego nieważność małżeństwa. Obrońca węzła małżeńskiego miał też bronić ważności małżeństwa⁴⁰. Jednak na szczeblu II instancji zostały wprowadzone zmiany co do znaczenia uwag przedwyrokowych. Prawodawca wprowadził zmianę charakteru owych *animadversiones*. Dotychczas kan. 1968 n. 3 podawał: „*Animadversiones contra matrimonii nullitatem...*”. Odtąd Motu proprio wprowadziło zasadę sporządzenia uwag *pro rei veritate* dla wyroku pierwszej instancji⁴¹. Było to celowe działanie, aby postępowanie w drugiej instancji skrócić. W tym miejscu należy powiedzieć, że po analizie interesującej nas normy, uwagi *pro rei veritate* miały być wydawane tylko przez obrońcę drugiej instancji. Był to więc swoisty przywilej obrońcy drugiej instancji⁴². W takiej sytuacji, słusznie zauważył T. Pieronek, iż w takim ustawieniu sprawy na obrońcę węzła drugiej instancji spada wielka odpowiedzialność sumiennego spełnienia obowiązku, gdyż zaniedbanie z jego strony, zwłaszcza gdyby się zbiegło ze słabo opracowanym wyrokiem pierwszej instancji, może do-

³⁸ Zob. *Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando*, series I, Appendix vol. II, p. II, Romae 1961, s. 580-593.

³⁹ Por. Paulus VI, *Motu proprio Causas matrimoniales*, Typis Polyglottis Vaticanis 1971.

⁴⁰ Por. M. Fąka, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, cz. II, Warszawa 1978, s. 239.

⁴¹ Por. Paulus VI, *Causas matrimoniales*, n. VIII § 2: „Apud Tribunali secundae instantiae vinculi defensor suas animadversiones exhibeat ut dicat utrum contra decisionem latam in prima gradu aliquid opponendum habeat necne”. Także papież Pius XII w przemówieniu do audytorów i innych pracowników Św. Roty Rzymskiej w 1944 r. wspominał już o tym, że cały proces i działanie wszystkich jego członków mają zmierzać do wykrycia prawdy obiektywnej, zob. AAS 36 (1944) s. 285.

⁴² Zob. T. Pawluk, *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego w świetle motu proprio Causas matrimoniales*, PK 16 (1973) n. 3-4, s. 270-271; O. Di Jorio, *De motu proprio Pauli PP. VI „Causas matrimoniales” quibusdam adnotationibus instructo*, Romae 1971, s. 14.

prowadzić do mylnych decyzji⁴³. Zatem uwagi tegoż obrońcy, jak podaje T. Pawluk, powinny dotyczyć przede wszystkim strony faktycznej sprawy, a więc kompletności zebranego materiału, stopnia wyjaśnienia sprawy, dostateczności środków dowodowych, poprawności wnioskowania sędziowskiego⁴⁴. Jakkolwiek zmiana ta dotyczyła jedynie przepisów dotyczących uwag obrońcy w II instancji, była jednak pewnym sygnałem dokonującej się zmiany patrzenia na rolę obrońcy węzła małżeńskiego w procesie małżeńskim. Wydaje się, że najważniejszą zmianą dokonaną w tym dokumencie była zmiana, choć jedynie częściowa, charakteru uwag przedwyrokowych z *contra matrimonii* na *pro rei veritate*. Taka zmiana bezsprzecznie była konsekwencją myśli soborowej. Zgodnie bowiem z *Dignitatis humanae*, wszyscy ludzie zobowiązani są do poszukiwania prawdy⁴⁵.

3. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.

Prawodawca w kan. 1432 KPK jasno wskazuje, iż obowiązkiem każdego obrońcy jest proponowanie i przedstawianie wszystkiego, co w sposób rozumny może być przytoczone przeciw nieważności lub rozwiązaniu⁴⁶. Pojawiają się w tym przepisie dwa czasowniki, wyznaczające kierunek pracy obrońcy węzła. Idzie o słowa: proponowanie (*proponendi*) i przedstawianie (*exponendi*). Oba terminy wyznaczają nam różne zakresy działania, różne specyficzne czynności, jakie obrońca musi spełniać w procesie.

Pierwsze z nich (*proponendi*) należy rozumieć jako działanie aktywne, charakteryzujące się jakąś inicjatywą. W innym aspekcie oznacza działanie ukierunkowane na przedstawienie komuś pozytywnej argumentacji na określony temat. W końcu takie działanie musi posiadać charakter społeczny, a nawet publiczny⁴⁷. Co do dru-

⁴³ Por. T. Pieronek, *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego według motu proprio papieża Pawła VI „Causas matrimoniales”*, AC 4 (1972) s. 305.

⁴⁴ Por. T. Pawluk, *Reforma*, dz. cyt., s. 271.

⁴⁵ Por. Sobór Watykański II, *Deklaracja Dignitatis humanae*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, t. polskie, Poznań 2002, s. 411.

⁴⁶ Por. kan. 1432 KPK: „Ad causas, in quibus agitur de nullitate sacrae ordinationis aut de nullitate vel solutione matrimonii, constituatur in dioecesi defensor vinculi, qui officio tenetur proponendi et exponendi omnia quae rationabiliter adduci possint adversus nullitatem vel solutionem”.

⁴⁷ Por. M. Greszata, *Z dyskusji nad zadaniem obrońcy węzła*, „Prawo, Administracja, Kościół” n. 1 (5) 2001 s. 160. Autorka wykazuje pochodzenie etymologiczne obydwu słów i następnie wskazuje na tłumaczenie, znaczenie tych pojęć zarówno w języku łacińskim, jak w je-

giego czasownika – *exponendi*, to oznacza on wykazywanie, wyłożenie, czy wystawienie na widok publiczny. Oznacza także wyłuszczać, publikować, ogłaszać⁴⁸. Język polski przyjął ten termin w postaci słowa eksponować, oznaczającego wysuwanie czegoś na pierwszy plan⁴⁹. Łatwo zatem zauważyć, iż tenże zwrot determinuje działania kogoś w celu ukazania czegoś w sposób najlepszy z możliwych.

A zatem, odnosząc te terminy do czynności obrońcy wężła małżeńskiego, należy zauważyć, iż istnieje pomiędzy nimi różnica, która *de facto* prowadzi do jednego celu. I tak proponować oznacza działanie obrońcy o charakterze werbalnym wobec jakiegoś podmiotu⁵⁰. Odznacza się raczej statycznością w działaniu, bez narzucania swojego zdania. Działanie takie wydaje się być konieczne w sytuacjach nie wymagających większej aktywności, z racji chociażby na prawidłowość funkcjonowania innych podmiotów procesu. Jest więc działaniem doradczym w stosunku do sędziego mającego wydać wyrok. Mimo potrzeby zaangażowania obrońcy w wykonanie obowiązków przypisanych prawem, w procesach gdzie biorą udział obydwie strony, z których jedna jest za stwierdzeniem nieważności małżeństwa, a druga przeciw takiemu orzeczeniu, takie zachowanie obrońcy ma rację bytu.

Drugi termin – przedstawianie (*exponendi*) – jest zabarwiony o wiele dynamiczniej niż poprzedni zwrot. Oznacza zatem jakieś konkretne działanie, jeśli możemy tak określić „ponad normę”. To pojęcie, jak pisze M. Greszata, zobowiązuje obrońcę do bardziej rygorystycznego potraktowania własnej obecności w sprawie, a nawet do determinacji nie tylko w doborze argumentów, ale też w sposobie ich ukazywania⁵¹. Właśnie takie argumenty stanowią przedmiot owego *exponendi*. Skoro proponowanie odpowiada procesowi z zaangażowaniem innych podmiotów, to przedstawianie powinno zachodzić szczególnie w sytuacji biernej postawy osób biorących udział w procesie. Sytuacja ta ma miejsce również wówczas, gdy strona pozwana nie bierze udziału w procesie albo gdy jest przychylna stwierdzeniu nieważności małżeństwa. W takich sytuacjach mogą być bowiem pominięte lub zatajone pewne fakty czy okoliczności, które właśnie obrońca powinien wyeksponować i przedstawić do publicznego wykorzystania.

zyku polskim.

⁴⁸ Zob. *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, red. J. Korpany, Warszawa 2001, s. 722.

⁴⁹ Por. *Mały słownik*, pod red. E. Sobol, Warszawa 1996, s. 181.

⁵⁰ Por. M. Greszata, dz. cyt., s. 160.

⁵¹ Tamże, s. 161.

To wszystko, co obrońca winien proponować i przedstawiać zgodnie z prawem, musi posiadać charakter racjonalności⁵². A zatem obrońca nie może wybierać sobie jakichś faktów, argumentów, które może potem przytoczyć. Winien on jednak przytoczyć każdy szczegół w sprawie, celem ukazania jak najlepiej całościowego obrazu małżeństwa. W swoim działaniu ma on kierować się rozważą. Podobne stwierdzenie odnajdziemy w Instrukcji *Dignitas connubii* z 2005 r., gdzie w art. 56 § 3 czytamy, iż na każdym stopniu procesu ma obrońca obowiązek przedkładać wszelkiego rodzaju dowody, sprzeczny i zarzuty, które, zachowując prawdę, przyczyniają się do obrony węzła.

I w tym momencie dotykamy bardzo istotnej sprawy dotyczącej właśnie celu wszelkiego działania obrońcy. Czy obrońca ma za wszelką cenę bronić nierozzerwalności małżeństwa będąc reprezentantem Kościoła w tej materii? A jeśli nie, to w którym kierunku ma zmierzać jego działanie? Czego w ogóle staje się obrońcą?

Kwestią nie podlegającą dyskusji, która wypływa z sensu ustanowienia urzędu obrońcy węzła w ogóle, jest okoliczność, iż obrońca jako przedstawiciel Kościoła w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa ma dążyć do wykazania argumentów przemawiających za ważnością zawartego małżeństwa, *de facto* za istnieniem węzła małżeńskiego. Istotne jednak w wyjaśnieniu omawianej kwestii jest przemówienie Papieża Piusa XII wygłoszone do pracowników Roty Rzymskiej w 1944 r., w którym wskazał on, że działanie obrońcy zmierzające do obrony ważności małżeństwa nie może być prowadzone za wszelką cenę⁵³. Nie może ono mieć charakteru absolutnego. Pius XII zwrócił uwagę na fundamentalny aspekt działania obrońcy węzła małżeńskiego. Stwierdził on bowiem, że pierwszorzędnym celem procesu jest odkrycie prawdy obiektywnej dotyczącej konkretnego małżeństwa. W konsekwencji, zatem, praca obrońcy węzła i każdego innego urzędnika biorącego udział w procesie, a także innych osób, powinna służyć odkrywaniu prawdy⁵⁴.

Wczytując się w słowa Piusa XII, należy stwierdzić, że od obrońcy nie można wymagać obrony małżeństwa za wszelką cenę. Argumenty

⁵² Por. kan. 1432 KPK: „qui officio tenetur proponendi et exponendi omnia quae rationabiliter adduci possint adversus nullitatem”.

⁵³ Por. Pius XII, *Ad Praelatos, Auditores, cetersque officiales et ministros Tribunalis S. Romanae Rotae necnon eiusdem Tribunalis Advocatos et Procuratores* (die 2. 10. 1944), AAS 36 (1944) s. 283.

⁵⁴ Tamże.

przytaczane przez obrońcę nie mogą być wbrew logice i rzetelności. Jeśliby zaś takie się pojawiły w celu obrony za wszelką cenę nierozdzielności małżeństwa, stałyby się środkiem stojącym w sprzeczności z zasadą odkrywania prawdy obiektywnej.

Papież Jan Paweł II w przemówieniu do Roty Rzymskiej wygłoszonym 28 stycznia 1982 r. stwierdził, iż obowiązkiem obrońcy węzła nie jest zdefiniowanie za wszelką cenę rzeczywistości nieistniejącej, przeciwstawienie się prośbie powoda mocno opartej na faktach, ale sformułowanie swoich uwag pro *vinculo, salva semper veritate*⁵⁵. W przemówieniu z 1988 r. Jan Paweł II przypomniał zasadę, iż do zadań obrońcy węzła nie należy rozważać argumenty za lub przeciw i wypowiadać się na temat meritum sprawy. Przeciwnie, jest zobowiązany do poważnego wykonywania swojej funkcji procesowej⁵⁶.

Użyte przez Jana Pawła II sformułowanie *salva semper veritate* zdaje się być kluczowe dla omawianej przez nas kwestii. Odniesienie do poszukiwania prawdy o małżeństwie staje się zatem celem nadrzędnym obrońcy. Możemy mówić o jej nadrzędności w stosunku do każdego innego poszukiwania. A zatem obrońca węzła małżeńskiego broni nie tylko prawdy o małżeństwie, ale także prawdy o człowieku, prawdy o ludzkiej naturze, prawdy o miłości między kobietą i mężczyzną⁵⁷. W. Góralski komentując przemówienie Jana Pawła II do Roty Rzymskiej z 1988 r., stwierdził, iż szczególnie udział obrońcy węzła małżeńskiego w dynamice procesowej sprawia, że jest kimś nieodzownym dla uniknięcia nieporozumień w wydawaniu wyroków, zwłaszcza tam, gdzie panująca kultura wydaje się kontrastować z ochroną węzła małżeńskiego powziętego przez kontrahentów⁵⁸.

W tą ogólną zasadę wplata się wspomniany już przepis kan. 1432 KPK oraz art. 56 § 3 Instrukcji *Dignitas connubii*, w którym mowa

⁵⁵ Ioannes Paulus II, *Ad Sacrae Romanae Rotae Tribunalis Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos coram admissos* (die 26. 02. 1982), AAS 74 (1982) s. 449-454, n. 9.

⁵⁶ Ioannes Paulus II, *Ad Romanae Rotae Auditores simul cum officialibus et advocatis coram admissos, anno forensi ineunte* (die 25. 01. 1988), AAS 80 (1988), n. 2; T. Rozkrut, *Zagadnienia procesowe w przemówieniach rotalnych Jana Pawła II*, w: Urzędy sądowe – Władza i służba, Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Górkach nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 r., pod red. T. Rozkruta, Tarnów 2005, s. 121.

⁵⁷ Zob. A. Wójcik, *Rola aktywności obrońcy węzła małżeńskiego w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, w: Urzędy sądowe – Władza i służba, Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Górkach nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 r., pod red. T. Rozkruta, Tarnów 2005, s. 92.

⁵⁸ Por. W. Góralski, *Urząd obrońcy węzła małżeńskiego w świecie przemówień papieża do Roty Rzymskiej z lat 1939-2007*, IM 13 (2008) s. 88.

jest o wspomnianej już racjonalności w argumentacji obrońcy. Stąd też w sytuacji, gdy obrońca nie znajduje żadnych argumentów przemawiających za ważnością danego małżeństwa, powinien zgodnie z art. 56 § 5 Instrukcji *Dignitas connubii* jednoznacznie stwierdzić, iż po dogłębnej analizie akt nie znalazł żadnych argumentów przeciwnych tezie powództwa, dlatego też zdaje się na sprawiedliwość sądu⁵⁹. W tym kontekście obrońca staje się pomocnikiem w procesie uzyskiwania przez sędziego moralnej pewności co do konkretnego małżeństwa. Jeśli więc wykonał swoją pracę rzetelnie, przedstawiając to wszystko, co możliwe, a mimo to zapadł wyrok *pro nullitatis*, to swoje zadanie wykonał dobrze. Taki wyrok nie jest dla niego porażką, ale przyczynkiem do ukazania prawdy o małżeństwie, która jest celem nadrzędnym⁶⁰.

Zakończenie

Urząd obrońcy węzła małżeńskiego ustanowiony przez Papieża Benedykta XIV Konstytucją *Dei miseratione* z 3 listopada 1741 r. jest jednym z najważniejszych urzędów w trybunałach kościelnych. Jako przedstawiciel Kościoła broni on ważności małżeństwa, a więc prawdy umocowanej domniemaniem określonym przez Prawodawcę. Broni zatem małżeństwa rozumianego jako przymierze mężczyzny i kobiety, tworzących wspólnotę całego życia zmierzającą ze swej natury do dobra małżonków oraz zrodzenia i wychowania potomstwa. Stwierdzenie nieważności małżeństwa jest niczym innym jak obaleniem domniemania uznającego każdy związek za ważnie zawarty. W procesie zmierzającym do ustalenia prawdy o danym małżeństwie obrońca węzła jest przeciwną dla argumentów wysuwanych przez stronę czy strony starające się ukazać ich związek jako nieważnie zawarty z określonych przez prawo przyczyn.

Urząd obrońcy węzła małżeńskiego został ustanowiony w okresie głębokiego kryzysu małżeństwa wyrażającego się plagą rozwo-

⁵⁹ Por. art. 56 § 5 DC: „Numquam agere potest in favorem nullitatis matrimonii; quod si in casu aliquo peculiari nihili adversus matrimonii nullitatem rationabiliter proponendum vel exponendum habuerit, sese iustitiae tribunalis remittere potest”; G. Leszczyński, *Rola obrońcy węzła małżeńskiego w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, PK 49 (2006) n. 3-4, s. 54.

⁶⁰ Por. G. Leszczyński, dz. cyt., s. 54; T. Pieronek, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, t. 1, Warszawa 1970, s. 143; A. Wójcik, dz. cyt., s. 93.

dów. Zgodnie z myślą przyświecającą Prawodawcy, obrońca miał bronić ważności małżeństwa. Podobne założenia odnajdziemy w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. Dokonująca się po Soborze Watykańskim II zmiana spojrzenia na instytucję małżeństwa miała wpływ również na działalność obrońcy węzła. Można dostrzec pewne aspekty przesunięcia środka ciężkości z obrony ważności małżeństwa za wszelką cenę w kierunku poszukiwania prawdy o małżeństwie. To wszystko, co obrońca winien proponować i przedstawiać, winno być przede wszystkim racjonalne. Jak zauważa Papież Jan Paweł II w przemówieniu do Roty Rzymskiej wygłoszonym 28 stycznia 1982 r., obowiązkiem obrońcy węzła nie jest zdefiniowanie za wszelką cenę rzeczywistości nieistniejącej, ale sformułowanie swoich uwag pro *vinculo, salva semper veritate*. W ten sposób Jan Paweł II przypomniał zasadę, iż do zadań obrońcy węzła należy co prawda obrona ważności małżeństwa, ale zawsze uwzględniająca prawdę o danym małżeństwie. Stąd obrońca winien dołożyć wszelkich starań, aby podważyć żądanie nieważności małżeństwa, ukazać argumenty przemawiające za jego ważnością, ale też w sytuacji, gdy nie znajduje żadnych argumentów przemawiających za ważnością danego małżeństwa, stwierdzić, iż po dogłębnej analizie akt nie znalazł żadnych argumentów przeciwnych tezie powództwa.

Obrońca broni ważności małżeństwa w perspektywie prawdy. Jest bowiem zarówno obrońcą ze strony Kościoła dobra, jakim jest małżeństwo, ale także działa jako *minister veritatis*.

Summary

The article analyses role of the defender marital knot in the cases of declaration of the nullity of a marriage. The basic question is: what is the place in the process, what is the rights and obligations of the defender marital knot? Is he defends the validity of marriage at all costs? Benedict XIV's Constitution *Dei miseratione* and the Code of Canon Law from the year 1917 give that basic obligation of the defender is defense of marriage. Later this concept evolved. In the Code of Canon Law from the year 1983 we have following meaning. The defender defends the validity of marriage, but not at all costs. This defense must be rational. We have also this statement in the process's instruction *Dignitas connubii*. In conclusion, Author stats that defender defends the validity of marriage with regard to the truth.